

MARÍA VICTORIA, XENEROSIDADE E COMPROMISO COA CULTURA GALEGA

MARÍA VICTORIA: GENEROSITY WITH AND COMMITMENT TO GALICIAN CULTURE

Xavier Senín

Resumo: O presente artigo céntrase nun aspecto relevante da personalidade de María Victoria Moreno, o seu carácter xeneroso, do que dan fe múltiples testemuños de persoas que a coñeceron ou que nalgún momento se cruzaron con ela ao longo da súa vida. Así mesmo, explícase que tal xenerosidade é un elemento substancial á hora de xustificar o seu compromiso coa cultura galega, con pegadas evidentes nas variadas facetas ás que se dedicou: na súa entrega como profesional á docencia, na súa dedicación entusiasta á literatura infantil e xuvenil como escritora, tradutora e editora, na súa instalación na lingua galega ou na súa condición de activista cultural.

Abstract: This article focuses on a relevant feature of María Victoria Moreno's nature: her generosity, highlighted by a number of people who knew her at some point in her life. Furthermore, it is explained that such generosity must be regarded as a substantial element when justifying her commitment to Galician culture and is perceivable in various activities to which she was devoted: her work as a professional teacher, her enthusiastic contribution to children's and young adult literature as a writer, translator and publisher, her use of Galician and role as cultural activist.

Palabras chave: María Victoria Moreno, activismo cultural, compromiso, edición, lingua galega, literatura infantil e xuvenil, tradución, xenerosidade.

Key words: María Victoria Moreno, cultural activism, commitment, publishing, Galician language, children's and young adult literature, translation, generosity.

A xenerosidade persoal e o compromiso coa cultura galega son dous faros que marcan o camiño vital de María Victoria Moreno, dúas liñas de luz que se entrecruzan ao longo do seu devir e, en boa medida, a segunda é consecuencia da primeira.

Son innumerables as mostras de xenerosidade da autora ao longo da súa vida. De feito, ela mesma confesa esta característica do seu talante: “Ante os máis febles, síntome forte e fago por botar unha man” (Moreno 2004b: 87). Abonda con falar coa súa familia, coas súas alumnas e alumnos ou coas amizades máis íntimas, coa xente dos seus afectos, para decatarse de que María Victoria posuía esa calidade coma ningunha outra, pois todo o mundo pode contribuír cunha pincelada sobre o seu carácter ou contar unha anécdota sobre o seu proceder que pon de relevo a xenerosidade da escritora.

A estas persoas recorreu a xornalista Montse Fajardo (2018) para elaborar un volume de lembranza que, se cadra, de todas as biografías publicadas ao longo deste ano no que celebramos a escritora, é a que máis testemuños contén sobre este aspecto. Sirvan de exemplo as palabras da súa filla Begoña: “Para a miña nai, axudar era unha forma de vida, era o normal, o raro era o contrario... Como chegase alguén cun problema ela sempre facía máis do que se lle pedía” (2018: 39); as dunha das súas ex-alumnas, Lorena Ferreiro: “Chegabas á casa e tiña unha biblioteca preciosa, unha parede chea de libros, que non lle podías dicir que che gustaban porque se non dábachos todos. Era súper xenerosa” (2018: 43), que engade: “Non aturaba ver a ninguén triste e era súper xenerosa” (2018: 48) e “Todo o mundo coincide en que á alma xenerosa de María Victoria prestáballe máis dar ca recibir” (2018: 59); as da súa amiga Nenuca, quen lembra que era “excesivamente xenerosa”; ou as do seu compañeiro de claustro Luís Bará: “Tiña un especial afán de proteccionismo co alumnado que tiña dificultades na súa vida persoal”. Outra ex-alumna, Lorena Conde, refire a anécdota que aconteceu cando María Victoria lle mercou o libro de repostería ao que ela tivera que renunciar por ser demasiado caro para o seu presuposto, co fin de que non deixase de facerlle un agasallo á súa nai con motivo do aniversario desta: “Entregábase aos demais con esa xenerosidade extrema. Porque no seu carácter non estaba pedir nada que ela mesma non dese” (2018: 127).

Eu mesmo fun testemuña máis ou menos directa dunha desas mostras de xenerosidade extremas, e mesmo podo datala con precisión: sucedeu en abril de 1993 e dei conta dela na sección na que escribía no xornal *El Correo Gallego* un día despois da morte da escritora e amiga. Dicía así:

A tarxeta de crédito

O seu amigo levaba xa dúas semanas no hospital cando soubo que o ían levar a Madrid para operalo do corazón. Non era aquela a primeira vez que ía visitalo para darlle ánimos, pero aquel día tiña algo moi importante que facer. Pasara a noite a darlle voltas a algo no que levaba matinando na última semana. Pola tarde, despois de comer, colleu o coche e dirixiuse a Santiago. Na entrada do hospital tivo que rogarlle ao celador que lle permitise subir ver o amigo. Daquela vez estaba o home que tantos problemas lle poñía a todo o mundo, pero que se amoleceu ao ver a planta e mais o libro que levaba como agasallo.

A visita foi bastante breve porque o doente amosaba signos evidentes de cansazo. A muller acompañouna polo corredor ata o ascensor. Cando estivo segura de que ninguén a observaba tirou do bolso un sobre e entregoullo á muller con disimulo coa encarga de que non o abra ata que ela marchase. Así o fixo. Dentro había unha tarxeta de crédito e un papel no que se lía: “Na conta desta Visa hai un millón de pesetas, que boa falta che han facer agora que tes que operar a Xavier. Púxenlle un número que che fose doado de recordar: 1234. Bicos. María Victoria” (Senín 2005).

A miña filla Támara, que daquela era unha nena, lembra moi ben como era María Victoria, e o que aconteceu unha vez no transcurso dunha comida que compartiron:

Unha vez, sendo nena, foron comer con María Victoria a un restaurante chinés. Mentres decidían que comer escoitouse desde a cociña un berro estarrecedor. Minutos despois saíu o encargado acompañado dunha señora que sangraba por unha man. A man ía envolta nun pano enchoupado de sangue que ía pingando polo chan. Despois de levala ao hospital volveu o encargado, remangándose, pediu un mandil, e ofreceuse para cociñar. El agradeceullo, dicindo que xa viña outra persoa de camiño, mais ela empeñouse en ir poñendo o pan nas mesas. Seica a cociñeira curou nuns días e a partir de aí, cando María Victoria volvía ao restaurante o home saudábaa coma se entrase unha autoridade. E ela poñíase máis dereita ca un fuso (Casalderrey/Aleixandre 2018: 74).

O recordo que achega o meu fillo Adrián é algo máis festivo:

Pola Peregrina convidábanos a miñas irmás e a min. Primeiro levábanos a comer e despois íamos á súa casa. Alí víamos unha película de vídeo, nós daquela aínda non tiñamos. A seguir organizaba unha partida de parchís para arrecadar os cartos cos que íamos ir nas atraccións da festa. Sacaba o taboleiro do xogo, os

gobeletes, as fichas e os dados e poñía varios billetes de 1000 pesetas no medio da mesa. Meus pais tamén querían intervir, pero ela dicía: “Eu inventei o xogo, así que son eu a que poño as regras”. Sempre gañabamos un de nós os tres, que recollía todos os cartos para pasar a tarde e nomeaba a María Victoria administradora. Lembro que eran moitos cartos e nosos pais queixábanse; dicíanlle que nos malcriaba. Coido que non os dabamos gastado, pero acababamos fartos de tanto coche eléctrico, tómbolas etc. Chamábanos moito a atención que nos facía responsables das nosas decisións. Primeiro de todo dabamos con ela unha volta de recoñecemento para irmos mirando o que máis nos gorentaba. A seguir tiñamos que decidir en que enredos queríamos ir e para iso debiamos facer os cálculos, ao que nos axudaba ela. Lembro que era moi hábil para facer operacións rápidas. Parecía que tiña unha calculadora na cabeza.

Un dos xestos de cariño coas persoas que María Victoria estimaba, consistía en utilizalas nas súas historias de ficción como personaxes aos que bautizaba cos seus nomes, ás veces mesmo engadindo os apelidos, de maneira que pola súa obra circula xente real importante para ela. Así ocorre, por exemplo, en *Mar adiante* (Moreno 1973a, 2009), onde aparece o seu home, Xosé Luís, canda o seu alumno Xesús Rábade, o poeta e a nai deste, Lola, a cocineira, ademais dos tres fillos de Xesús Alonso Montero: Sara, Emilio e Xesús. Begoña aparece en *Leonardo e os fontaneiros* (Moreno 1986, 2017a); Fina Casalderrey, Manolo Uhía e a súa muller Beatriz en *Guedellas de seda e liño* (Moreno 1999b, 2017e); e Támara, Minia e Adrián Senín noutros contos seus. Unha vez publicado o correspondente libro, gustaba de agasallarlle á persoa mencionada, co rogo de que non deixase de lelo. Mesmo chegaba a anunciarlle a alguén que ía utilizar o seu nome para algún personaxe, como indica nesta dedicatoria á miña filla: “Para a miña amiga Támara, coa promesa de pórllle o seu nome á primeira rapaciña xeitosa que apareza nun conto. Un bico. María V.”. E así o fixo no conto “O libro das saudades e os degoiros” (Moreno 1993a, 2017c).

Cando tiña que facer un regalo, pensaba ben na persoa destinataria, nos seus gustos e mesmo nas súas necesidades. Iso supoñía un bo coñecemento dos demais e bos dotes de observación pola súa parte. E facíao a conciencia. Non lle abundaba con saber que a alguén lle gustaba a lectura para regalarlle ano tras ano un libro. Podía ser roupa, e case sempre acertaba. Pero o que máis lle prestaba era “facer que unha valesse por dúas”. O seu proceder consistía no seguinte: se coñecía un rapaz ou rapaza que se dedicase á artesanía, alumnos seus ou fillos de alumnas, encargáballe algo para agasallar. De tal xeito, amosábase xenerosa dúas veces e con dúas persoas asemade, pero sen lle dar ao seu acto un carácter de esmola, senón poñendo en valor o traballo, neste caso de quen se dedicaba á artesanía.

Houbo un tempo no que a algunha xente lle felicitou o aniversario ou o santo cun traballo en coiro realizado no taller do fillo dunha ex-alumna súa. Non faltou quen lle dixese que facía seguido obras de misericordia, malia que ela nunca pretendeu que a súa actitude de axuda aos demais, a xenerosidade natural con quen o precisaba, tivese nada que ver coa relixión, polo menos nada que se relacionase coa relixión de maneira convencional.

Cómpre lembrar que temos probas da xenerosidade da escritora xa antes da súa chegada a Pontevedra. Cando estudaba a carreira de Filosofía e Letras na sección de Filoloxía Románica na Universidade Complutense, impartiu clases gratuítas de francés no barrio de Entrevías, un dos máis humildes de Madrid, onde estaba o Pozo do Tío Raimundo. Así mesmo, reparou nun compañeiro invidente, José Luis Llácer Zarzoso, e non dubidou en botarlle unha man exercendo de lectora para el:

Moi nova, estudante na Facultade de Madrid, advertiu, un día, que, no seu curso, había un rapaz valenciano moi intelixente e aplicado, aplicación e intelixencia tantas veces necesitadas do concurso dunha man allea para realizarse. Esa foi a man de María Victoria, unha man non caritativa, unha man xenerosa, fervorosa... Así era María Victoria, que entregou horas e horas a ditarlle apuntes..., a lerlle en voz alta textos literarios... (Carballa 2005).

Ese compañeiro de estudos converteuse no seu home non ben rematou a carreira, en xuño de 1963. Consciente da falta de libros que tiñan os invidentes, da necesidade de aumentar a biblioteca ao seu dispor, e animada polo seu marido, María Victoria faría algunhas traducións para a ONCE, sobre todo do francés.

María Victoria chega a Pontevedra no curso escolar 1963-1964 acompañando o seu home, que fora destinado ao Colexio Santiago Apóstolo da ONCE. Ese ano imparte clases de Latín no daquela Instituto Feminino, actual Valle-Inclán, e o curso seguinte a materia de Francés no mesmo centro. Non hai noticias deses dous primeiros anos na cidade do Lérez, pero é de supoñer que sería unha profesora máis das que impartían aulas nos institutos de bacharelato da vila. No entanto, si sabemos que durante ese tempo preparou as oposicións de Profesora Agregada de Lingua e Literatura Española, que aproba no verán de 1965:

Cheguei a Pontevedra, onde escoitaba dicir, *que jovencita, licenciadita, ite harás del Casino?*, e daquela souben que aquilo non era o meu. O que fixen foi poñerme a estudar, porque o instituto era a miña paixón, e gañei a oposición (Carballa 2005).

Aínda que aquela vila lle parecía fermosa e, con xente acolledora e un clima feito á medida do seu carácter, albisca “que a Galicia verdadeira estaba fóra daquel mundo –castelanfalante, pequeno e entrañable da vila” (Moreno 1994: 109). O número de orde que logra permítelle escoller destino no Instituto Masculino de Lugo, o que lle quedaba máis preto da súa residencia, onde permanecería durante dous anos escolares: 1965-1966 e 1966-1967.

Cando toma posesión da súa praza no instituto lugués, encontra unha cidade moi distinta da vila onde residía. Alí decidiu integrarse con plena conciencia no país: “Foi en Lugo onde Galicia se revelou ante os meus ollos, enteira, no seu ser, na súa cultura, no seu feitizo, na súa problemática e na súa lingua” (Moreno 1994: 109). Esta revelación da que fala empúxaa a tomar conciencia da situación de diglosia que sofre Galicia. O catedrático da materia de Lingua e Literatura Española era o profesor Xesús Alonso Montero que, como ela mesma confesa, influíu decisivamente na súa actitude persoal e fixo posible esta revelación, pero tamén os seus alumnos, que lle daban a corrixir “fermosos poemas nos que falaban na lingua deles das súas inquedanzas e das súas arelas” (1994: 109).

A importancia do catedrático da materia é recoñecida por María Victoria en múltiples lugares, e nunca deixou de se gabar de ser boa amiga do profesor –“Alí entra a miña crise de conciencia e nela ten moita importancia na miña vida Xesús Alonso Montero.... Botei dous anos en Lugo e comprendín a distribución social da lingua” (Carballa 2005)– nin de manifestar, sempre que tivo ocasión, o agradecemento: “A actitude ante a lingua, a ética e o compromiso cos seus falantes herdeiros de quen foi o meu mestre, de quen me honro e recoñezo coma mestre” (Moreno 2000). A partir de entón mergúllase no idioma lendo a Otero Pedrayo, aprendendo léxico, comprometéndose coa cultura da xente “que falaba en galego, que eran os traballadores, os obreiros, os labregos...” (Neira 1999: 13), e faíno sen atranco ningún: “Fun competente na miña carreira, sabía francés, catalán, italiano e castelán, tamén algo de romeno e portugués e aprender galego non era ningún problema” (Carballa 2005).

En outubro de 1967 torna a Pontevedra, destinada ao Instituto Valle-Inclán, e até 1970 non temos noticias de que escriba en galego, pero si de que o ensinaba, tal e como conta Moncha Fuentes (1992): “Naquel curso do 68, unha María Victoria, xoven, entusiasta, e recién chegadiña de Lugo ensinábanos a amar a nosa lingua –que tamén fixo súa– e a ler a Rosalía, a Valle e a Miguel Hernández”. Malia a súa actividade nas clases, a profesora confesa: “Xa de volta en Pontevedra, a pesar da miña sincera conversión á galeguidade, escribín unha novela e unha colección de relatos para adultos en castelán” (Moreno 1994: 110). Nese ano presenta aos Jogos Florais Minho-Galaicos dous contos, un en castelán, “La casa de las Marías”, que acadou o primeiro premio, e outro en galego, “A gaiola”,

que non resultou galardoado, malia se sentir moi satisfeita del: “Envíei, ademais, un conto en galego titulado «A gaiola» que non foi seleccionado. De todos os xeitos é o que escribín con máis cariño, o máis humano, o que maior satisfacción me deixou cando gardei a pluma e o lin enteiro” (I.L.R. 1971). “A gaiola” sería pois o primeiro texto que escribiu en galego do que se teña noticia, nun tempo no que aínda escribía en castelán, como proban a súa novela *Alcores de Donalvar*, coa que logrou quedar entre os catro finalistas do Premio de Novela Corta Café Gijón, e outros contos desa época recentemente rescatados pola familia e traducidos ao galego (Moreno 2018).

Sexa como for, durante estes anos continúa a aprender a lingua, e mesmo decide escribir en galego en diante: “Esta decisión foi libre no que respecta á lingua: non me ía mal cando escribía en castelán. Tampouco non me foi mal cando escribín para adultos... É dicir, o compromiso que asinei é libre... unha opción persoal exenta de calquera tipo de interese” (Moreno 1994: 110).

En 1972 acada o segundo premio do V Concurso de Contos Infantís convocado pola Asociación Cultural O Facho da Coruña con “Crarisca e o luceiro” dotado con 3.500 pesetas. Nunha carta ao Facho (Pena 2018: 55), María Victoria pide autorización para publicar o conto premiado nun volume de narracións infantís que, segundo ela, saíría no outono, en referencia á que será a súa primeira obra de literatura infantil e xuvenil, *Mar adiante*. Porén, esta obra, de especial importancia para a cultura do país por ser un dos libros fundacionais da literatura para a xente nova, non verá a luz ata comezos de 1973:

Escribo sempre como un impulso, sen planificación, *Mar adiante*, o primeiro libro galego saíu porque o soñei. E a partir daquela o meu compromiso co galego xa foi para sempre. Ningunha lingua me necesita a min... Escribo en galego porque amo a Galiza, porque Galiza me deu moito, porque penso en galego, porque collín a causa dos pobres... Eu non escribín en galego por ningunha gloria mundana (Carballa 2005).

Principia así unha carreira na escritura en galego para a mocidade e a infancia e en galego, sabedora de que “... a literatura infantoxuvenil é a única que poden ler todas as persoas, pequenas e maiores, e que resulta así a máis inclusiva. Sen ela, como ben sabían pioneiras como María Victoria Moreno... non hai futuro nin para a lingua nin para o pobo” (Reimóndez 2017).

Como sinala Alonso Montero (2018a: 102): “A partir de 1973 publicará novelas, contos, ensaios, estudos, poesía... sempre, practicamente sempre, en lingua galega... Xa arredor de 1970 deslumbra os oíntes, en cursos e conferencias, pola prosodia e polas escolleitas léxicas...”. Entre estes traballos está a antoloxía

Os novísimos da poesía galega (Moreno 1973b), preparada precisamente a instancias do seu amigo Alonso Montero, director da colección Arealonga, para a cal a escritora selecciona os poetas, organiza os poemas, tradúceos ao castelán e escribe o prólogo.

A partir dos primeiros setenta podemos afirmar que María Victoria se converte nunha activista cultural, nunha traballadora activa a prol da cultura do país que xa é o seu. En 1973 ela, o seu home e outras sete persoas máis de vila, con grande esforzo persoal, poñen en marcha outra iniciativa cultural que había ser fundamental na adormecida Pontevedra da época: a librería Xuntanza.

Naquel espazo de resistencia, sen mostrador, sen caixa rexistradora, mais con libros difíciles de conseguir [...] tiveron lugar animados parladoiros frecuentados por intelectuais progresistas... A librería converteuse nunha referencia, tamén para a literatura infantil e xuvenil en Galicia (Casalderrey 2018: 12).

O proxecto resultou moi positivo, pero pouco e pouco a xente foi cansando e tres anos despois tivo que cerrar. Naquel momento quedaban á fronte da librería María Victoria Moreno e José Luis Llácer, que tiveron que correr con todos os gastos e as débedas.

De por parte, María Victoria atende as súas clases no Instituto Feminino e mesmo asume o cargo directivo de xefa de estudos nocturnos (de 1973 a 1976) e diúrnos (de 1976 a 1979). Este posto suporíalle un traballo redobrado, pois era responsable da elaboración dos horarios e de toda a disciplina do centro. Polo demais, supúxolle un contacto estreito coas alumnas, o que tiña como consecuencia coñecer en profundidade as súas dificultades, non só escolares, senón tamén persoais. Dese coñecemento xorde a súa actitude xenerosa, pois pretende resolver todos os problemas dos que ten coñecemento: axuda a cubrir os formularios de solicitude de bolsas, facilita ela mesma axudas directas con cartos do seu peto, ben para pagar a matrícula, para comprar os libros ou para facilitarlle a algunha alumna que poida asistir a unha excursión do centro. E, aínda así, non era das persoas que facían gala de axudar os demais, por iso moitas destas actividades son aínda hoxe descoñecidas, mesmo para a propia xente beneficiada. “Hai tantos recordos de muller boa e xenerosa... mesmo coa xente que nunca soubo que o fora...” (Fajardo 2018: 63). Seguía ao pé da letra a recomendación que se recolle no Evanxeo de Mateo: “que non saiba a túa man esquerda o que fai a dereita” (Mateo 6,3). Por iso fabulaba e inventaba que o centro dispuña de axudas para casos especiais. E ofrecíase a preparar todas as xestións sen que a persoa beneficiaria tivese que mover unha palla: nin se vía obrigada a cubrir papel ningún nin precisaba outro documento ca a súa propia necesidade e ilusión. Con todo, malia

a cita evanxélica, nunca entendeu esta súa actitude de axuda como unha obra de caridade.

María Victoria chegou a coñecer moi ben a lingua e a literatura galegas. No que respecta á literatura, xa nas clases no Instituto Feminino dedicaba algunha hora á semana para explicárllela ás alumnas. Así o lembra a académica Rosario Álvarez Blanco, nun escrito en apoio da súa candidatura para dedicarlle o Día das Letras Galegas de 2018:

Ela ía metendo, cada semana, algún anaquiño de literatura galega nas clases e foinos animando a que, cada pouco, nós fomos presentando tamén pequenos textos escritos por nós en lingua galega. No meu recordo era aos venres. Faciamos como podíamos, con frecuencia mirando a Rosalía. Moitas xa nunca o deixamos.

A partir de 1972 María Victoria xa estaba perfectamente preparada para impartir clases non só de literatura, senón mesmo de lingua galega, aínda que o seu activismo cultural non quedou só niso e comeza a dar conferencias sobre distintos temas¹. De por parte, alfabetiza os galegos na súa lingua propia e imparte clases en Pontevedra, en Vilagarcía de Arousa e no Ateneo de Ourense durante os primeiros anos da década dos setenta: “Noutras cidades de Galicia (A Coruña, Vigo...), outros profesores impartían cursos semellantes. Quizais ningún deses profesores tiña a formación filolóxica de María Victoria quen –imponse dicilo e subliñalo– era o único docente non galego” (Alonso 2018b: 21).

Garda a familia dous testemuños do agradecemento dos alumnos daqueles cursos: un corresponde ao primeiro curso de Pontevedra organizado pola Asociación Amigos da Cultura, e está tirado das palabras que pronunciou o delegado do Padroado Rosalía de Castro, don Manuel Trigo: “Eu, nós todos, débémolle á nosa profesora este novo modo non de ver senón de senti-lo noso idioma. Dendes de agora, teremos prá nosa fala un amor –amor é unha cousa viva– que hastra agora non lle tivemos” (Trigo 1972). O segundo agradecemento é unha carta do alcalde de Vilagarcía de Arousa, do 24 de maio de 1973, que asistiu a dous cursos

1 Entre os que podemos destacar “Galicia vista y sentida por Federico García Lorca”, no Casino de Vilagarcía o 20 de xaneiro de 1973 e no Casino de Pontevedra; “O ensino das linguas vernáculas”, no salón de actos da Casa da Cultura da Coruña, nun acto organizado pola Agrupación Cultural O Facho; ou “Literatura de nenos e literatura para nenos”, tamén no Casino de Vilagarcía, en xuño-xullo de 1975. De por parte, intervén nos medios de comunicación e publica o artigo “No dejéis que muera vuestra lengua” (Moreno 1973c, 1974) sobre o *Informe –dramático– sobre la lengua gallega*, publicado por Alonso Montero. Intervén tamén no programa de Radio Nacional de España “Da terra e dos tempos” para falar sobre ensino galego, a literatura infantil e a incorporación da muller galega ás tarefas galegas.

de galego, na que lle chama á profesora “boa amiga, namorada da nosa rexión e lingua... esta xentil e doce María Victoria que, co seu grande corazón fíxonos ver que pequeno o temos nós” (Piñeiro 1973).

No plano persoal, María Victoria comeza o traballos, aínda que gratificante e non sempre comprendido, proceso de adopción dos dous irmáns, Begoña e Carlos, ao que non lle poñería o ramo até 1975. Desde o punto de vista do traballo na casa, as angueiras multiplícanse, pois ten que atender a tres persoas, o home e os dous fillos, que en distinta medida dependen moi directamente dela. Iso quítalle tempo para outras actividades. Como confesa, neste momento e noutros da súa vida: “Fun necesaria para sacar adiante a miña familia cando tivo problemas...” (Carballa 2005). Este é, en resumo, o polifacético traballo pola nosa cultura que María Victoria desenvolveu nos seus primeiros corenta anos de vida, con toda a dedicación e ilusión que adoitaba poñer en cada un dos proxectos que acometía.

A partir de 1975 hai un período de case unha ducia de anos durante o cal unha muller que até daquela tanto fixera pola nosa cultura parece que hiberna até que, como ela mesma adoitaba dicir, “sae da cociña” para volver centrarse nos cursos de galego, esta vez de especialidade, na literatura de creación e na tradución.

Cando en 1984 a Consellería de Educación convoca os primeiros cursos de especialidade de galego, destinados a mestres, encárgalle a coordinación ao Instituto da Lingua Galega da Universidade de Santiago. Nos cursos ensinábase Lingua, Literatura, Historia, Xeografía e Didáctica. No momento de seleccionar o profesorado, a Rosario Álvarez, unha das persoas responsables, ocróuselle o nome da súa antiga profesora, da que tan bo recordo gardaba. Cando lle preguntaron a María Victoria se quería impartir clases de Literatura galega neses cursos, reaccionou exultante, mesmo parecía que lle tocase a lotería, e incorporouse á nova tarefa coa dedicación que adoitaba nas súas angueiras anteriores. Durante os tres anos seguintes deu clases de Literatura galega en Pontevedra, Vilagarcía, Portonovo e O Porriño, até que, chegado un momento, tanto ela coma o resto dos profesores escolleitos abandonaron esta tarefa. Nese intre interpretouno como un sinal de boa sorte, porque ao seu ver significaba que había licenciados abondo para poder asumir os cursos que a Consellería seguía convocando e que os mestres saían formados das escolas de formación do profesorado e con coñecementos máis que sobrados para impartiren clases na lingua do país.

María Victoria continuou traballando incansable ata o final dos seus días, un labor que debe ser calibrado na súa xusta medida, xa que o compaxinou cunha gran responsabilidade no ámbito familiar, pois cómpre lembrar que dende 1983 ata 1996 a súa nai foi vivir á súa casa de Pontevedra e tivo que ocuparse dela. Ademais, tiña que criar os fillos e axudar o seu home, que non morreu ata xaneiro de 1996. Son os anos, con todo, nos que lle dá máis pulo á súa carreira literaria,

se confirma como reputada conferenciante e participa en encontros con lectores, mesmo ás veces en condicións bastante precarias.

Ilustra bastante ben a súa dedicación e dispoñibilidade o feito de que estea presente na maior parte das campañas de lectura que organizou a Xunta de Galicia de 1989 a 2001. A través de tales campañas, entre outras actividades, tentábase que as nenas e os nenos entrasen en contacto coas persoas responsables de que os libros chegasen ás súas mans, para o cal se programaban visitas aos colexios e bibliotecas dos profesionais da ilustración, da escrita e da tradución. María Victoria viaxou con entusiasmo a moitos lugares para falarlles aos rapaces dos seus libros ou, no caso de que non os lesen, da literatura e das súas obras preferidas, coma se estivese impartindo unha clase.

Nesas campañas adoitaban editarse uns libros ilustrados con relatos de escritores ou escritoras de literatura infantil e xuvenil. Sempre que se lle propuxo participar, aceptou e incluso manifestaba sen reparos a súa ilusión (Moreno 1989, 1991a, 1993b, 1998, 2001 e 2004a). Tamén colaborou en campañas de lectura no concello onde viviu, no Salón do Libro Infantil e Xuvenil, así como con outros organismos, como Caixa Galicia, a empresa Castromil ou El Correo Gallego (Moreno 1992a, 1992b e 1993a), e foi pregoeira das feiras do libro de Galicia polo menos en tres ocasións: en Vigo (1989), en Santiago (2000) e en Pontevedra (2003). Nos arquivos que a familia custodia consérvanse os pregóns de Vigo e de Pontevedra, este último recollido no volume *Elexías de luz* (Moreno 2016). Polo que respecta ao pregón de Vigo, son ben significativas estas palabras:

Quero pensar que non fun chamada para este fermoso cometido por ser escritora, senón por ser profesora de LITERATURA², é dicir, por ter desenrolado xa ao longo de vinte e cinco anos, en Galicia e moitas veces en Galego, ese humilde traballo de ler para min e para os demais, de achegarme día a día a ese tesouro inabarcable que son os libros para despois sementar na xente máis nova o amor por esa fonte de mellora persoal e de felicidade que é a lectura (Arquivo familiar).

E é certo, porque noutros lugares ten declarado o seu orgullo e satisfacción por dar clases: “Para min ser profesora é unha paixón. Se tivese que elixir entre ser escritora ou profesora, quedaría sen dubidalo co segundo” (Neira 1999: 12).

Outra das actividades que María Victoria asumiu afervoada foi a tradución. Teñamos en conta que falamos duns tempos nos que non había moita xente disposta

2 As maiúsculas son da autora.

para traducir, con excepción de Valentín Arias –un pioneiro, fundador da Asociación de Tradutores Galegos–, Carlos Casares e algúns profesores máis, e nos que se partía do convencemento de que era imprescindible que os lectores e as lectoras de Galicia tivesen acceso ás obras escritas noutras linguas para podermos falar dun sistema literario normalizado. E foi precisamente Carlos Casares o que a animou neste labor, porque buscaba a alguén que lle traducise ao castelán *O can Rin e o lobo Crispín* para a colección A Chalupa (Casares 1983), e ela aceptou o reto. Tras esta primeira experiencia, chegarían outros moitos traballos neste eido (Villar 1985; Pisón 1987). Naquela época Carlos traducía tamén para Argos Vergara e tiña tal cantidade de traballo que non daba conta do recado. E así foi como, pola súa mediación, María Victoria, comezou a traducir ao castelán e ao galego, ademais de entrar en contacto con dúas persoas catalás, Francesc Boada e Carme Peris, que terían certa importancia no desenvolvemento do seu traballo. O primeiro traduciu varios dos seus libros ao catalán e Carme ilustrou algunhas das súas obras.

Aproveitamos que acabamos de falar de Carme Peris para resaltar que María Victoria tivo un papel decisivo no nacemento de dúas asociacións: O PEN Club de Galicia e a Asociación Galega do Libro Infantil e Xuvenil (GÁLIX). Nesta última foi peza fundamental para dar os primeiros pasos. A súa xenerosidade, unida á amizade con Carme Peris, daquela presidenta de OEPLI, foi a clave para que Carme viñese a Galicia e se organizasen todas as persoas que tiñan algo que ver co mundo dos libros para a xente miúda.

Neste mesmo campo da literatura para a xente nova, María Victoria quixo aplicar os seus coñecementos literarios a dar os primeiros pasos nunha nova colección coa que Galaxia creaba algo propio desligado de coedicións con outras editoriais. Con Antonio García Teijeiro e David Otero, baixo a dirección de Carlos Casares, contribuíu a poñer os alicerces da colección *Árbore*, que dirixiron atendendo a criterios de calidade. Nela, María Victoria tivo un papel preponderante, ademais de como editora, como escritora –o terceiro número da colección é *Anagnórise* (Moreno 1988, 2017b), unha das súas grandes obras– e tradutora. Súas son as versións galegas de *Mecanoscrito da segunda orixe* (Pedrolo 1989), *Isto que ves é o mar* (Janer 1989), *Os ollos do dragón* (Gardella 1989) –todos tres do catalán– e *As mazás da prosperidade* (Andersen 1991), dende o castelán.

Así mesmo, como mostra da súa implicación na docencia, elabora dous libros de texto: *Literatura. Século XX. Iniciación universitaria* (Moreno/Rábade 1985) –para 2º de bacharelato– e *Literatura 3º de BUP* (Rábade/Moreno/Alonso 1987) –para 1º de bacharelato–,

uns dos primeiros dispoñibles para impartir a materia nas aulas do Ensino Medio, en ambos os casos dous completos intentos de sistematización, con abondosas explicacións relacionadas co contexto estético e xeracional, comentarios de texto, rigorosas análises das claves que caracterizan a produción dos autores e autoras estudados e esquemas e gráficos moi útiles para favorecer a aprendizaxe (Soto/Senín 2018: 41).

De por parte, non quixo deixar de lado a divulgación e escribiu dous breves e útiles ensaios, tamén dirixidos ao mundo escolar, nos que pon ao alcance do profesorado e da mocidade os seus amplos coñecementos sobre os temas tratados nunha linguaxe clara e directa: *As linguas de España* (Moreno 1991b) e *Verso e prosa* (Moreno 1991c).

Antes de rematar non quero esquecer dúas mostras máis de xenerosidade da escritora, ben coñecidas por seren públicas: unha, a cesión de todos os seus libros, os seus queridos libros, ao centro onde desenvolveu o gratificante labor de profesora, o Instituto Torrente Ballester. A segunda é a xenerosidade da autora cara ás causas xustas na cesión dos dereitos dun dos seus libros á Asociación de Atención á Parálise Cerebral e Afíns “Amencer-Aspace”. A súa familia, que tan paciente, atenta e xenerosa foi con todas as persoas que os molestamos para solicitar datos da escritora e profesora, quixo respectar o desexo da autora, e así, na nova edición de *A brétema* (1999a, 2017d) figura na páxina de créditos: “Os dereitos de autoría deste texto serán cedidos por desexo da familia de María Victoria Moreno á Asociación de Atención á Parálise Cerebral e Afíns Amencer-Aspace”.

Coido que vén ao rego traer aquí as contundentes palabras da escritora María Reimóndez nun artigo no que fala da invisibilidade das mulleres e máis en concreto da escritora á que este ano se lle dedicou o Día das Letras Galegas: “resulta abraiante que certos literatos sigan considerando admisible non ter nin idea de quen é María Victoria Moreno... non teñen o máis mínimo reparo en ignorar o traballo esforzado e meritorio das autoras” (Reimóndez 2017).

E, como ramo desta miña contribución, velaquí estas palabras que comparto plenamente: “Como o Principiño, María Victoria Moreno sempre tiña o corazón aberto para recibir a calquera que chamara á súa porta” (Varela 2005).

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

OBRAS CITADAS DE MARÍA VICTORIA MORENO

- (1973a, 2009): *Mar adiante (Historias de nenos pra nenos)*. Sada: Edición do Castro; Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- (ed.) (1973b): *Os novísimos da poesía galega / Los novísimos de la poesía gallega*. Arealonga 3. Madrid: Akal.
- (1973c / 1974): “No deixéis que muera vuestra lingua”, *Diario de Pontevedra* 15/IX/1973; *El Correo de Galicia* (Buenos Aires) 177 [15/IV/1974].
- (1986, 2017a): *Leonardo e os fontaneiros*. Vigo: Galaxia / SM; Vigo: Galaxia.
- (1988, 2017b): *Anagnórise (novela de amor)*. Vigo: Galaxia; Vigo: Galaxia.
- (1989): “Nico e Miños”, en 8 contos. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, 15-20.
- (1991a, 1992a, 2017c): “Querida avoa”, en *Lerías*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, 51-74; Vigo: Asociación de Funcionarios para a Normalización Lingüística; en *O amor e as palabras*. Santiago de Compostela: Urco Editora, 13-43.
- (1991b): *As linguas de España*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia.
- (1991c): *Verso e prosa*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia.
- (1992b, 2017c): “S.O.S.”, en *Contos de hogano*. El Correo Gallego. Biblioteca 114. Santiago de Compostela: Compostela, 47-63; en *O amor e as palabras*. Santiago de Compostela: Urco Editora, 45-63.
- (1993a, 2017c): “O libro das saudades e os degoiros”, en *V Tren Caixa Galicia-Ruta Rosalía*. Santiago de Compostela: Caixa Galicia / Renfe, 29-34; en *O amor e as palabras*. Santiago de Compostela: Urco Editora, 65-77.
- (1993b, 2017c): “Pan con chocolate”, en *Relatos para un tempo novo*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, 21-35; en *O amor e as palabras*. Santiago de Compostela: Urco Editora, 79-92.
- (1994): “¿Escritora alófono eu?”, en Xesús Alonso Montero e Xosé M. Salgado (eds.), *Poetas alófonos en lingua galega. Actas do I Congreso*. Vigo: Galaxia, 107-111.
- (1998): *¡Xa non teño medo!* Santiago de Compostela: Xunta de Galicia.
- (1999a, 2017d): *A brétema*. Vigo: Ir Indo; Santiago de Compostela: Urco Editora.
- (1999b, 2017e): *Guedellas de seda e liño*. Vigo: Galaxia; Vigo: Galaxia.
- (2000): “O mestre das palabras”, *Culturas. La Voz de Galicia* 116 [22/II/2000], 2-3.

- (2001): “Amigos de mil cores”, en *Campaña de Lectura 2001*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia.
- (2004a, 2017c): “O grumete”, en *Contos de charlatáns, grumetes, botas e fendas*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, 45-61; en *O amor e as palabras*. Santiago de Compostela: Urco Editora, 111-120.
- (2004b): *Diario da luz e a sombra*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- (2006): *Elexías de luz*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- (2017c): *O amor e as palabras*. Santiago de Compostela: Urco Editora.
- (2018): *Nosoutras*. Santiago de Compostela: Urco Editora.
- Moreno, María Victoria e Xesús Rábade Paredes (1985): *Literatura. Século XX. Iniciación universitaria*. Vigo: Galaxia / SM.
- Rábade Paredes, Xesús, María Victoria Moreno e Luís Alonso Girgado (1987): *Literatura 3° de BUP*. Vigo: Galaxia / SM.

TRADUCIÓNS CITADAS REALIZADAS POR MARÍA VICTORIA MORENO

- Andersen, H. C. (1991): *As mazás da prosperidade*. Vigo: Galaxia.
- Casares, Carlos (1983): *El perro Rin y el lobo Crispín*. Barcelona: La Galera.
- Gardella, María Ángels (1989): *Os ollos do dragón*. Vigo: Galaxia.
- Janer Manila, Gabriel (1989): *Isto que ves é o mar*. Vigo: Galaxia.
- Pedrolo, Manuel de (1989): *Mecanoscrito da segunda orixe*. Vigo: Galaxia.
- Pisón, Xesús (1987): *El pintor del viento*. Barcelona: La Galera.
- Villar Janeiro, Helena (1985): *El día que llovió de noche*. Barcelona: La Galera.

BIBLIOGRAFÍA

- Alonso Montero, Xesús (2018a): “Da alofonía e da autofonía, e, neste universo, o nome preclaro e singular de María Victoria”, en Blanca-Ana Roig Rechou (ed.), *María Victoria Moreno. Nun lugar de Galicia*. Santiago de Compostela: Universidade, 89-103.
- (2018b): “*Mar adiante*, de María Victoria Moreno na vida da autora, na miña e na dos meus”, en María Victoria Moreno, *Mar adiante*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, [17]-36. Edición facsímile.
- Carballa, Xan (2005): “María Victoria Moreno: Estamos ben programados, gozamos da vida, pero ao final aceptamos a morte”, *A Nosa Terra* 157, 29.
- Casalderrey, Fina (2018): “Os libros. A sombra da súa alma”, en Mercedes Queixas Zas e Cesáreo Sánchez Iglesias (coords.), *Renacer á descuberta das palabras. María Victoria Moreno. “De nós”: monografías con perspectiva galega 2*. Santiago de Compostela: Sermos Galiza; 4-16.

- Casalderrey, Fina e Marilar Aleixandre (2018): *María Victoria Moreno: a muller que durmía pouco e soñaba moito*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Fajardo, Montse (2018): *O escalón de Ulises: a Pontevedra dos afectos de María Victoria Moreno, a mestra que escribía libros*. Pontevedra: Concello.
- Fuentes, Moncha (1992): “Ensino medio, adeus”, *Faro de Vigo* 14/II/1992.
- I.L.R. (1971): “María Victoria Moreno, primer premio y medalla de oro en los Juegos Florales Miño-Galaicos de Guimarães”, *Diario de Pontevedra* 1/XII/1971.
- Neira Cruz, Xosé Antonio (1999): “María Victoria Moreno Márquez: «Estou a escribir contrarreloxo» [Entrevista]”, *Fadamorgana* 3, 12-16.
- Pena Presas, Montse (2018): *A voz insurrecta. María Victoria Moreno, entre a literatura e a vida*. Vigo: Galaxia.
- Piñeiro, Victoriano (1973): “Carta do alcalde Vilagarcía de Arousa a María Victoria”. Vilagarcía de Arousa, 24 de maio. Arquivo familiar.
- Reimóndez, María (2017): “As eternas descoñecidas”, *Sermos Galiza* [xornal dixital] 16/VI/2017. Dispoñible en <https://www.sermosgaliza.gal/opinion/maria-reimondez/as-eternas-desconecidas/20170616141640058662.html>.
- Senín, Xavier (2005): “A tarxeta de crédito”, *El Correo Gallego* 23/XI/2005.
- Soto, Isabel e Xavier Senín (2018): *María Victoria Moreno. Sementadora de futuro*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Trigo Díaz, Manuel (1972): “Verbas de M. Trigo Díaz”. Palabras pronunciadas no xantar de remate do I Curso de Galego. Pontevedra 24 xaneiro-8 maio no Mosteiro de Armenteira. Arquivo familiar.
- Varela, María (2005): “Adeus ‘principiña’”, *Diario de Pontevedra* 23/XI/2005.